

De Duitse economie: overbrugbare tegenstellingen?

C.W.A.M. van Paridon*

De Duitse eenwording en daarmee de blootstelling van de Oostduitse economie aan de vrije markt heeft aangetoond hoe slecht deze voormalige planeconomie er voor staat. De concurrentiekracht is nihil, de aantrekkingskracht voor investeerders gering, de werkloosheid grijpt om zich heen. Paradoxaal genoeg heeft de eenwording de positieve economische ontwikkelingen in West-Duitsland nog versterkt. De komende jaren zullen de kosten echter zwaar gaan wegen, hetgeen gevolgen heeft voor het financieringstekort, de lopende rekening en wellicht de koers van de D-mark.

Wat twee jaar geleden nog voor onmogelijk werd gehouden en een jaar geleden nog voor onwaarschijnlijk, is sinds 3 oktober 1990 realiteit: er bestaat nog maar één Duitsland. In economisch opzicht had deze integratie al op 1 juli 1990 plaatsgevonden, met de toen doorgevoerde economische en monetaire unie. Deze zo onverwachte en snelle ontknoping heeft het afgelopen jaar de gemoederen danig bezighouden, in de beide Duitslanden zelf maar ook daarbuiten. Vanuit economisch gezichtspunt ging de belangstelling vooral uit naar de overgang van een centraal geplande naar een marktgeoriënteerde economie.

Nu het eerste halfjaar achter de rug is, de eerste gegevens beschikbaar zijn gekomen en de nieuwe Duitse regering zijn plannen bekend heeft gemaakt, is het moment gekomen om richting, uitvoering en te verwachten resultaten van de Duitse eenwording tegen het licht te houden. Daarbij zal de aandacht zich ook richten op het integratieproces tussen twee zo volstrekt afwijkende landsdelen en op de vraag of men er in zal slagen binnen afzienbare tijd de bestaande verschillen weg te werken.

Het failliet van de DDR-economie

Acht maanden blootstelling aan de harde eisen van concurrentie op de wereldmarkt hebben meer dan welk CIA-rapport ook duidelijk gemaakt hoe dramatisch slecht de economische toestand in het 'Beitrittsgebiet' (BTG) is¹. De (voormalige) DDR gold nota bene als het paradepaardje van Oost-Europa. De lange industriële traditie, het goed lijken samen te gaan van centrale planning en Pruisische mentaliteit, en de speciale 'inner-deutsche' contacten, leken de DDR-economie een redelijk aanzien te geven. De introductie van de economische en monetaire unie per 1 juli 1990, met als voornaamste kenmerk de invoering van de D-mark, maakte in één klap duidelijk dat dat oordeel volstrekt misplaatst was. Hoe gunstig een dergelijke unie ook was vanwege de directe creatie van een wettelijk kader voor een markt-

economie en van beleidsmogelijkheden op macroniveau om een mogelijke inflatie de kop in te drukken – elementen die de andere Oosteuropese landen node missen – de snelle introductie van de DM heeft de gewenningsperiode van het BTG aan een markteconomie geminimaliseerd, met de inmiddels duidelijk geworden instorting als resultaat.

Figuur 1 illustreert de dramatische veranderingen. De werkloosheid liep sterk op, van 1,6% in juni 1990 naar 8,6% in januari 1991. Daarnaast traden er belangrijke relatieve prijsveranderingen op, variërend van een stijging met 25% voor gezondheidszorg tot een daling met ruim 30% voor kleding². De oorzaken voor dit economische failliet zijn velerlei, maar de voornaamste oorzaak lijkt toch vooral de verlammende onzekerheid hoe op de nieuwe omstandigheden te moeten reageren. De schijnzekerheden, waarop de DDR zo trots was – stabiele prijzen, gegarandeerde betrekking, vaste afzet –, bleken slechts verschaft te kunnen worden ten koste van wellicht het belangrijkste kenmerk van een economie in ontwikkeling: de aanpassing aan zich voortdurend wijzigende omstandigheden, in de vraag, in de technologie en in de concurrentiepositie tegenover binnen- en buitenlandse ondernemingen. Van een dergelijke veranderingsgezindheid viel in de DDR weinig te bespeuren³.

* De auteur is werkzaam bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

1. Soms wordt de voormalige DDR betiteld als 'Fünf neue Länder' (FNL), soms als 'Beitrittsgebiet' (BTG) en soms als Oost-Duitsland. In dit artikel wordt gebruik gemaakt van de term 'Beitrittsgebiet' of BTG.

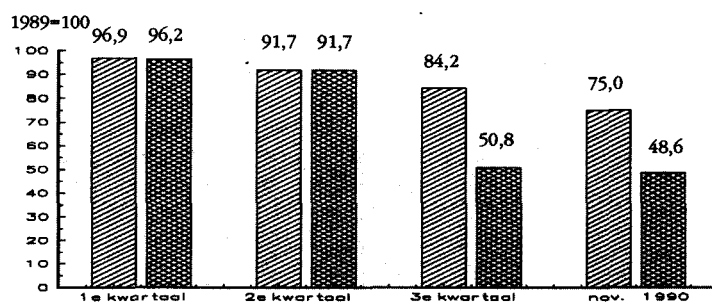
2. Zie *Monatsberichte der Deutschen Bundesbank*, februari 1991.

3. Zie verder C.W.A.M. van Paridon, Van tweeën een: op weg naar één Duitse economie, *ESB*, 30 mei 1990, blz. 495-498; en Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung, *Zur Unterstützung der Wirtschaftsreform in der DDR: Voraussetzungen und Möglichkeiten*, Sondergutachten, 20 januari 1990, Wiesbaden.

De ondernemingen waren niet gewend aan concurrentie via de markt. Binnenlandse concurrentie bestond er nauwelijks, niet in de industrie maar vaak ook niet in dienstensectoren. Dat hing nauw samen met de hoge concentratiegraad per bedrijfstak, mede vanwege het streven zo omvangrijk mogelijke 'Kombinate' te scheppen. Terwijl de binnenlandse markt afgeschermd was voor concurrentie van buiten, konden deze bedrijven vaak alleen exporteren dank zij zeer hoge subsidies. De lage arbeidsproductiviteit, die minder dan 50 procent bedroeg van die in de Bondsrepubliek, was illustratief. Slagvaardig optreden van ondernemingen werd ook bemoeilijkt door het ontbreken van een goede boekhouding en een adequate kostprijsstelling van produkten.

Naast deze bedrijfskenmerken zijn ook de nationaal-economische randvoorwaarden zeer ongunstig. De economische ontwikkeling stagneert mede door het ontbreken van een goed ontwikkelde dienstensector. De aanwezige infrastructuur, wegen, spoorwegen en telecommunicatie, is volstrekt verouderd. Gevoegd bij de larmoyante staat van het milieu, zijn dit investeringsposten van majeuze omvang. Ze zijn echter essentieel voor economisch herstel. Ook ontbreken allerlei essentiële sociaal-institutionele voorwaarden, zoals duidelijkheid over eigendom en grond, waardoor bedrijven de produktie niet willen of kunnen starten. Ook de onervarenheid van de juist opgerichte arbeidsbureaus, en de afwezigheid, onervarenheid of gebrekkig functioneren van gemeentelijke instellingen voor het verkrijgen van vergunningen en van instellingen als Kamers van Koophandel zijn in dit verband niet onbelangrijke punten. Veel van deze problemen worden ook genoemd door Westduitse bedrijven op de vraag welke belemmeringen zij zien om in Oost-Duitsland te investeren. Dit heeft er mede toe bijgedragen dat deze investeringsstroom tot nu toe bij de verwachtingen is achter gebleven. Wel is dat zelfde bedrijfsleven de mening toegedaan dat er voldoende goede redenen zijn om wel te investeren. Daarbij denkt men met name aan de nabijheid tot de Oostduitse afnemers en de mogelijkheid om Oost-Duitsland als bruggehoofd te gebruiken naar Oost-Europa⁴.

Deze opsomming maakt goed duidelijk hoe omvangrijk de taak is waarvoor de politiek zich gesteld ziet om de economie van het Beitritts-gebied zo te herstructureren dat men weer kan concurreren⁵. Deze constatering roept tevens de vraag op of men binnen afzienbare termijn kan voldoen aan een andere minstens zo belangrijke doelstelling, namelijk om een grote mate van economische gelijkheid te bewerkstelligen tussen West- en Oost-Duitsland. Als uitgegaan wordt van een inkomensverhouding tussen West- en Oost-Duitsland op dit moment van 2 op 1, en als verondersteld wordt dat de groei van de Oostduitse economie structureel 3 procent hoger uitkomt dan die van West-Duitsland, dan duurt het 24 jaar voordat beide delen van Duitsland op hetzelfde inkomensniveau liggen. Bij een structureel hogere groei van 5 procent duurt het 14 jaar, en zelfs bij een structureel verschil in groei van 7 procent gaat er nog 10 jaar overheen. Als men beseft hoe sterk de Westduitse economie momenteel is en hoe zwak de Oostduitse, dan moet geconstateerd worden dat deze uitkomsten wel erg sterk contrasteren met de beloftes die politici bij de verkiezingen vorig jaar hebben gedaan.

Bron: *Monatsberichte der Deutschen Bundesbank*, februari 1991.

Hoe groot de verschillen zijn, in niveau en in ontwikkeling, valt af te lezen uit de figuren 2 en 3. De gegevens hebben betrekking op het laatste kwartaal van 1989 en de vier kwartalen van 1990. Waar de Westduitse Länder een continue groei te zien geven in het bruto sociaal produkt en in de werkgelegenheid, daar laten de Länder in het BTG juist een sterke daling zien, vooral na 1 juli 1990. Daarmee is de achterstand van deze Länder op die in West-Duitsland alleen nog maar verder toegenomen. Zowel bij het inkomen per hoofd als bij het inkomen per werkeende ligt het niveau van de BTG-Länder momenteel op ongeveer 30% van dat in West-Duitsland. Daarbij moet overigens wel worden bedacht dat dergelijke verschillen nooit helemaal zullen verdwijnen. Zowel binnen de Bondsrepubliek als binnen de voormalige DDR bestaan er belangrijke en persisterende regionale inkomensverschillen, met name tussen noordelijke en zuidelijke Länder. Het inkomen per hoofd lag in 1970 in Baden-Württemberg 28 procent hoger dan in Sleeswijk-Holstein, in 1988 bedroeg het verschil zelfs 42 procent.

De vooruitzichten: schrille contrasten

Zelden zal er sprake zijn geweest van zulke schrille economische contrasten binnen één land als momenteel het geval is in Duitsland. Tegenover de nog steeds op volle toeren draaiende economie van de oude elf Länder, met een sterke groei van produktie en werkgelegenheid, staat de ineens stortende economie van de vijf nieuwe Länder, met een steil oplopende werkloosheid. Deze constatering betreft niet alleen het verleden, ze heeft ook betrekking op de verwachtingen voor dit jaar⁶.

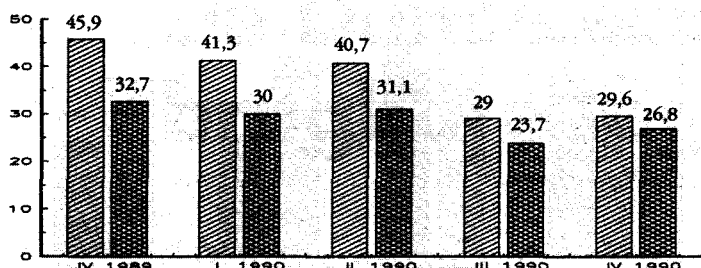
Deze verwachtingen voor de Oostduitse economie zijn somber. De vraag naar zijn produkten is dramatisch ingezakt en zal nog verder dalen. De export naar de COMECON-landen, die in het voorjaar van

Figuur 1. Ontwikkeling van de werkgelegenheid (links) en de industriële productie (rechts) in Oost-Duitsland

4. Zie S. Brander, Die DDR als Investitionsstandort aus der Sicht westdeutscher Unternehmen, *IFO-Schnelldienst*, nr. 26-27/90, blz. 9-13, 1990.

5. Zie Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung, *Auf dem Wege zur wirtschaftlichen Einheit Deutschlands*, Metzler-Poeschel, Stuttgart, 1990, met name hoofdstuk 4, Erneuerung der Wirtschaftsstruktur im östlichen Teil Deutschlands.

6. Zie Arbeitsgemeinschaft deutscher wirtschaftswissenschaftlicher Forschungsinstitute, *Die Lage der Weltwirtschaft und der deutschen Wirtschaft im Herbst 1990*, Berlin, 18-10-1990; Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung, zie noot 5; en Bundesministerium für Wirtschaft, *Jahreswirtschaftsbericht 1991*, Bonn, maart 1991.

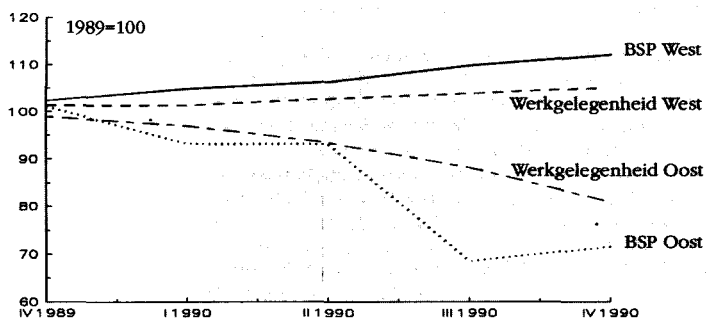
Bron: DIW, Die wirtschaftlichen Entwicklung in Deutschland im vierten Quartal 1990; Erste Ergebnisse der volkswirtschaftlichen Gesamtrechnung, DIW Wochenbericht, nr. 7/91, 14 februari 1991, blz. 47-56.

Figuur 2. Verbouwing Oost- tot West-Duitsland in inkomens per hoofd (links) en inkomens per werkende (rechts), eerste kwartaal '89 tot vierde kwartaal '90

1990 nog redelijk was door het toepassen van dumping-praktijken op deze markten, neemt sterk af nu deze landen in D-marken moeten betalen. Zo zij al in Duitsland kopen, zullen ook zij hun vraag waarschijnlijk sterker richten op producten uit West-Duitsland. De investeringen, zowel van bedrijven als van de overheid, hebben nog niet die vlucht genomen als waarop werd gehoopt. De werkloosheid loopt daardoor naar verwachting snel op, van 250.000 personen in 1990 tot 1,4 miljoen in 1991. Dit hangt nauw samen met het aflopen van het ontslagverbod voor bedrijven bij de Treuhandanstalt per 1 juli a.s., en de geplande sanering van het ambtenarenapparaat. Als men ook nog rekening houdt met 2 miljoen werknemers die korter werken, dan blijkt de werkloosheid uit te komen op het ongeken- de percentage van 27 procent. Niet alleen de om- vang, maar ook de snelheid waarmee de werkloos- heid is toegenomen, zijn buiten proporties. Zelfs de crisis van 1929/1930 liet een minder snelle toename zien. De migratie naar de westelijke Länder blijkt voorsnog niet gestopt te zijn. Vorig jaar waren dat 330.000 personen, terwijl daarnaast ongeveer een half miljoen vanuit het Beitritts-gebied pendelden naar ondernemingen in West-Duitsland.

Hoe rampzalig de overgang naar een sociale markt- economie voor de werkgelegenheid ook blijkt te zijn, diezelfde sociale markteconomie heeft de inkomensconsequenties van deze aanpassing belangrijk verzacht. Het besteedbaar inkomen steeg in 1990 niet onaanzienlijk. Dat hing niet alleen samen met de forse loonstijgingen, maar ook met de hogere pensioen- en werkloosheidsuitkeringen en de introductie van regelingen als huursubsidies en opleidingssteun. Ook het komende jaar zal het besteedbaar inkomen in het Beitritts-gebied nog stijgen, maar door de stijgende besparingen zal de finale vraag minder snel toenemen.

Figuur 3. Ontwikkeling van bruto sociaal produkt en werkgelegenheid in West- en Oost-Duitsland, eerste kwartaal '89 tot vierde kwartaal '90

In zekere zin komt dat niet slecht uit. Die finale vraag richt zich namelijk sterk op de toch al oververhitte economie van West-Duitsland. Deze maakt sinds 1987 een opvallend sterke groei door⁷. Ook dit jaar zet deze ontwikkeling zich voort. Was in de eerste jaren de export de voornaamste gangmaker, in 1990 is die rol overgenomen door de binnenlandse vraag, mede vanwege de vraag uit de vijf nieuwe Länder. Daarnaast was er in 1990 sprake van een forse belastingverlaging. De werkgelegenheids groei in West-Duitsland gaat onverminderd door, met naar verwachting 500.000 banen in 1991, maar aan de daling in de werkloosheid komt dit jaar een eind. De krapte op de arbeidsmarkt, de hogere rente en de hogere olieprijs zorgen voor een licht stijgende inflatie. De onlangs aangekondigde belasting- en premieverhogingen zullen de particuliere bestedingen en daarmee de economische groei echter afremmen, met ongeveer 1 procent. Investerings in de bouw stagneerden al vanwege de hoge rente.

De forse binnenlandse vraag betekent een aanzienlijke stimulans voor de import, waardoor het overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans afneemt. Dit wordt nog versterkt doordat de exportgroei afneemt vanwege de opkomende recessie in landen als de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. In de tweede helft van 1991 verwacht men dat het saldo op de lopende rekening negatief wordt. Sommige waarnemers menen dat deze ontwikkeling voor Duitsland wel eens tot een verdere rentestijging zou kunnen leiden, die dan overigens niet door de andere EMS-deelnemers hoeft te worden gevolgd⁸.

Een inflatoire invloed zal ook in 1991 worden uitgeoefend via de overheidsbegroting. Het overschot op het overheidsbudget van 1989, van ongeveer 0,5 procent van het bnp, is in nauwelijks een jaar omgeslagen in een niet onaanzienlijk tekort, van 4 procent van het bnp⁹. De precieze omvang van de kosten en baten van de eenwordingsoperatie voor de begroting is tot dusver tamelijk onduidelijk gebleven. Aan de ene kant had dat te maken met het unieke karakter van de operatie, aan de andere kant speelden ook de verkiezingen een rol. Door te werken met drie fondsen, Fonds Duitse eenheid, Kredietontwikkelingsfonds voor DDR-schulden en een Fonds voor de Treuhandanstalt, is er een minder duidelijk beeld van de financiering ontstaan. Er is minder zicht op de uitvoering ervan, er is minder controle mogelijk dan anders, en ook de economische efficiency lijkt minder dan optimaal. Daarnaast geldt dat de bijdragen van de Länder relatief beperkt zijn ten opzichte van die van de Bund. Verder werd er met supplementaire begrotingen gewerkt, die het beeld ook al niet verhelderden. De kosten van het eenwordingsproces blijken veel hoger te

7. Zie C.W.A.M. van Paridon, De locomotief weer op stoom: de economie van de Bondsrepubliek in 1990, *ESB*, 7 maart 1990, blz. 229-233.

8. Zie Warning signals flash for the D-Mark, *Financial Times*, 11 maart 1991.

9. Voor een overzicht van de ontwikkelingen van het overheidsbudget op wat langere termijn, zie Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, Staatshaushalt und Gesamtwirtschaft in der Bundesrepublik Deutschland: Ein Rückblick auf die achtziger Jahre, *DIW-Wochenbericht*, jg. 57, nr. 30/90, 1990, blz. 411-419.

zijn dan aanvankelijk was ingeschat. Daarnaast blijken de belastinginkomsten in de nieuwe Länder te- gen te vallen.

Pas met het uitbrengen van de begroting 1991 heeft men duidelijk gemaakt, hoe ingrijpend de gevolgen zijn. Ook de burgers uit West-Duitsland zullen een bijdrage moeten leveren voor de eenwording. De creatie van het Fonds Duitse Eenheid heeft ten onrechte de suggestie gegeven dat deze offers niet hoefden te worden gebracht. Voor 1991 wordt nu gerekend op een tekort van DM 70 miljard, (4,5% van het bnp), waarna men voor 1992 en later weer een daling van dat tekort voorziet. De uitgaven van de federale overheid komen uit op DM 400 miljard, waarbij vooral de ministeries van Verkeer en van Sociale Zaken hun budgetten zien stijgen. Dat geldt ook voor de post rentebetalingen. Daartegenover dalen de uitgaven voor defensie. Ook zal er voor DM 35 miljard bezuinigd worden op allerlei subsidieregelingen. Daarbij wordt gedacht aan subsidies voor Berlijn en voor de regio's langs de vroegere zonen, maar ook aan die voor sectoren in moeilijkheden als landbouw en kolenwinning. Daarnaast moeten de federale overheid, maar ook de lagere niveaus, de Länder en de gemeentes, fors bezuinigen. Of men deze bezuinigen weet te realiseren, wordt echter betwijfeld.

Kort daarop werd duidelijk dat de belastingen niet konden worden ontzien. Nadat aanvankelijk alleen over een verhoging van de benzine-accijns met 25 pfennig gesproken werd, bleek op 25 februari dat ook de loon-, inkomsten- en winstbelasting omhoog zouden gaan, met 7,5% voor één jaar. Het hele pakket belastingmaatregelen zal dit jaar DM 20 miljard extra opbrengen, terwijl voor 1992 en 1993 wordt gerekend op jaarlijks DM 30 miljard extra. De verwachte verhoging van de btw gaat niet door, maar wordt nu voorzien voor eind 1993.

Terzelfder tijd echter werden er al weer suppletore bedragen opgevoerd. Begin februari werd al een extra beroep gedaan op het Fonds Duitse Eenheid, waarna op 28 februari tal van extra maatregelen werden afgesproken die de Länder in het BTG tot 1995 DM 49 miljard extra zullen opleveren, waarvan DM 24 miljard dit jaar. Dit 'Gemeinschaftswerk Aufschwung Ost' moet voor het zo dringend gewenste herstel zorgen. De voorspelling dat dat herstel deze zomer al waarneembaar zou zijn, wordt niet meer gehoord. Over wanneer dan wel, durft men niet meer hardop te spreken.

Vooralsnog kan geen antwoord worden gegeven op de vraag of, en zo ja hoe, het mogelijk is om binnen afzienbare tijd (i.e. binnen 10 jaar) de bestaande verschillen tussen oost en west weg te werken. Of dat er ook hier sprake is van structureel onoverkomelijke verschillen. Het scala van meningen loopt hier sterk uiteen. Sommigen zijn de mening toegedaan dat de vooruitzichten somber zijn, omdat de concurrentiepositie van het Beitritts-gebied in alle aspecten ondermaats is, niet alleen bij de eerdergenoemde economische variabelen, maar ook bij zogenaamde 'zachte' locatiefactoren als gezond milieu, cultuuraanbod en attractieve woonomgeving¹⁰. De verschillen zijn in deze opvatting nagenoeg onoverkomelijk, in ieder geval veel hardnekkiger dan beleidsmakers tot nu toe hebben betoogd. Anderen bezien de huidige situatie met meer optimisme. Vol-

gens hen zijn er wel degelijk mogelijkheden om via een uitgebalanceerd en omvangrijk regionaal beleid de verschillen geleidelijk te overbruggen¹¹.

Het IMF heeft een tweetal scenario's doorgerekend betreffende de economische ontwikkeling van het Beitritts-gebied. In het optimistische scenario wordt daar in 2001 een produktiviteitsniveau bereikt van 80 procent van de oude Bondsrepubliek. De produktie stijgt jaarlijks met meer dan 10 procent, de investeringen komen aanvankelijk nog hoger uit. De werkloosheid loopt aanvankelijk sterk op, tot 26,5 procent in 1991, maar daalt daarna gestaag tot 6 procent in 2001. Het negatievere scenario veronderstelt dat investeerders terughoudender zijn, vanwege het voortbestaan van allerlei onzekerheden (eigendomsrechten, kosten milieuvervuiling, ontbreken adequate administratieve organisatie). Daarnaast blijkt de invloed van de arbeidsmarkt in de oude Bondsrepubliek sterker, resulterend in hogere lonen en in meer migratie naar het westen. Het gevolg is minder groei, 6,5 procent, en een lagere produktiviteit in 2001. Ondanks de migratie, gemiddeld 150.000 per jaar, komt de werkloosheid in 2001 uit op 9%. De auteurs geven aan dat met tal van belangrijke onzekerheden rekening moet worden gehouden, zoals de mate van geschiktheid van de infrastructuur, de werking van de arbeidsmarkt (loonhoogte, reallocatie), de invloed van traditie, en het consumptiegedrag, naar richting (al dan niet herstel van vraag naar Beitrittsgebiedprodukten) en omvang¹². Een mogelijke oplossing voor Duitsland om deze dispariteiten weg te werken zou wellicht ook gelegen zijn in het stimuleren van de economische ontwikkeling van Oost-Europa en van nauwere economische samenwerking met de Europese Gemeenschap, om zo de perifere ligging van het Beitritts-gebied ten opzichte van de Europese Gemeenschap om te vormen in een centralere ligging in Midden-Europa¹³.

Afronding

'Himmelhoch jauchzend, zum Tode betrübt' lijkt een goede typering van het welbevinden van de mensen in het Beitritts-gebied, de vroegere DDR. Van de jubelstemming van nauwelijks een jaar geleden is weinig meer over. 'Niemand zal er door de eenwording op achteruitgaan', had Kohl nog gezegd tijdens één van zijn verkiezingstoespraken vorig jaar.

Zie verder blz. 332

10. Zie M. Heine und D. Walter, Sektorale und räumliche Auswirkungen der strukturanpassung in der DDR, *Wirtschaftsdienst*, jg. 70, 1990, blz. 402-405.

11. Zie P. Klemmer, Modernisierung der ostdeutschen Wirtschaft als regionalpolitisches Problem, *Wirtschaftsdienst*, vol. 70, 1990, blz. 557-561, en ook Commission of the European Communities, Integration of the East German economy into the Community, *European Economy*, vol. 46, december 1990, blz. 187-198.

12. Zie D. McDonald and G. Thumann, East Germany; the new Wirtschaftswunder?, in: L. Lipschitz and D. McDonald, *German unification; economic issues*, IMF Occasional Paper, nr. 75, 1990, blz. 78-92.

13. Zie C.W.A.M. van Paridon, De Bondsrepubliek Duitsland: Aan de rand van de EG of midden in Europa?, *Socialisme en Democratie*, jg. 48, maart 1991, blz. 116-121.

Vervolg van blz. 323

De realiteit is anders gebleken, grimmiger, onzekerder en uitzichtlozer. Men is al werkloos of men wordt het, andere keuzes lijken niet mogelijk. Ook al zijn de inkomens van zeer velen toegenomen en is men vrij te reizen, het ontbreken van een duidelijk perspectief doet de weegschaal naar de negatieve kant doorslaan.

De regering in Bonn lijkt dit geleidelijk ook te gaan beseffen. De hosanna-verhalen zijn verstomd, en met de moed der wanhoop tracht men de ineenstorting van de economie van het Beitritts-gebied te keren. Daarbij is men nu ook zover gegaan om via een scala van belastingmaatregelen ook een direct beroep te doen op de Westduitse burgers en ondernemingen. Vooralsnog bestaat er geen duidelijkheid over de vraag of men met het pakket aan maatregelen, culminerend in 'Gemeinschaftswerk Aufschwung Ost', de neergang zal weten te stoppen en zodanige structurele veranderingen weet te realiseren dat het herstel op gang kan komen. Duidelijk is wel dat die weg veel langer zal gaan duren dan men tot nu toe heeft durven aangeven.

Evenzeer is duidelijk geworden dat de snelheid waarmee, en de wisselkoers waartegen de economische en monetaire unie van 1 juli 1990 is gerealiseerd vanuit economisch oogpunt te hoog gegrepen zijn geweest¹⁴. Hoe sterk de politieke argumenten ook waren, toch lijkt de les van deze ervaring te zijn dat de overgang van een centraal geleide economie naar een sociale markteconomie met een gematigder snelheid c.q. met meer voorbereidingstijd en met meer speelruimte voor de wisselkoers tot minder hoge sociale kosten zou hebben geleid dan nu het geval is. Hoe afgunstig de andere Oosteuropese landen ook mogen zijn op de vroegere DDR, het zou best kunnen zijn dat landen als Tsjechoslowakije en Hongarije bij een juist gebruik van hun beleidsruimte eerder een fundamenteel herstel zullen kunnen bewerkstelligen dan in het Beitritts-gebied nu mogelijk lijkt.

Naast de gunstige politieke constellatie werd de timing van de Duitse eenwording ook beargumen-

teerd met een verwijzing naar de zeer voorspoedige economische ontwikkeling van de Bondsrepubliek. De resultaten van het afgelopen jaar hebben laten zien dat die eenwording die ontwikkeling nog verder versterkt heeft. Een opvallend hoge groei van het bruto sociaal produkt (+4,7%), een sterke stijging van de werkgelegenheid (+2,8%), een gematigde prijsstijging (+3%) en een forse stijging van de investeringen (+8%) hebben Duitsland opnieuw tot de locomotief van Europa gemaakt. Toch zijn er ook aanwijzingen dat men met deze eenwording wellicht zijn hand heeft overspeeld. Op de eerste plaats betreft dat het financieringstekort. Hoe mooi de prognoses voor 1992 en daarna ook een teruglopen van dat tekort aangeven, de omvang en de intensiteit van de problemen in het Beitritts-gebied zijn zodanig dat er wellicht opnieuw een beroep op de federale overheid zal worden gedaan. Daarnaast is het nog maar de vraag of men alle voorziene bezuinigingen ook daadwerkelijk kan realiseren. Een tweede onzekerheid betreft de ontwikkeling van de betalingsbalans. Veel sneller dan men gedacht had zal de lopende rekening een negatief saldo gaan vertonen. Als dit saldo onverhoopt sterk negatief wordt, zal dat ook gevolgen hebben voor de koers van de DM. In samenhang met het stringente monetaire beleid van de Bundesbank zou dat wel eens het einde kunnen betekenen van de rust binnen het EMS. Die onrust zou weer nadelig kunnen zijn voor de voortgang van de EMU.

In gokspelen als roulette kan men pas echt veel winnen als men ook zelf veel inzet. De Bondsrepubliek heeft hoog ingezet. Of het de prijs waard is, moet nog blijken. Of men te hoog heeft ingezet, evenzeer. Maar vast staat ook dat met minder de Duitse eenwording niet zou zijn gerealiseerd.

C.W.A.M. van Paridon

14. De verklaring van Pöhl voor het Europees parlement vorige week, dat de Duitse monetaire eenwording was uitgelopen op een catastrofe, is hierover duidelijk genoeg. Opvallend is dat Kohl in zijn reactie ook nu nog bij zijn voorspelling blijft dat geheel Duitsland over drie tot vijf jaar dezelfde levensstandaard zal hebben.